

Baýram han -4/ romanyň dowamy

Category: Goşgular, Kitapcy, Sözler, Taryhy proza

написано kitapcy | 23 января, 2025

Baýram han -4/ romanyň dowamy YŞK HESERI

Tardy beg Humaýun şanyň Bengal ýörişine gatnaşyp bilmedi. Gandardan Delä ýetip gelýärke, ýolda aty büdräp, üstüne ýykylyp, aýagyny döwdi. Ol esli mahallap aýak üstüne galmadı. Onsoň nökerleriniň aglabasyny Edhem hana berip, ýörişe iberdi. Bäri bakyşanda hojalyk işlerine ulaşdy. Şäheriň çetinden bagly-bakjaly kaşaňjaý, ýer satyn aldy. Delä golaýjak obalaryň birindenem mülkedindi. Indi onuň jahanda ýekejekem zady bardy: gelinlik gözlemelidi.

Şagalaňly meýlis jaýlarynda köp göründi. Pul pagşalap, Deli gözellerini imrikdirdi, emma näme üçindir, olaryň birini törüne ymykly geçirmege bogny ysmady. Mahal-mahal obadaky mülküne barardy. Şonda ol oba gyzlarynam nazaryndan sypdyrmazdy. Bu ýerde-de birini saýlamaga gezek gelende ýöwsellärdi. Wah, daýhan gyzlarynyň egin-eşiginden-ä sygryň süydüniňmi, ekiş meýdanynyňmy garaz, keşdi çekmejek ys gelip dur. Olar begiň deňem däl-ä. Gül yslyja, näzenin knýaz gyzlaram azlyk edenok. Onda Näme... Belki, gelinlik üçin, az wagtlyk keýp çekmek ýeterlik däldir. Has ysnyşmak gerekdir. Şeýledir. Adamzadyň durmuşynda käte bagtly töötänlikler bolýar. Ya şoňa garaşmalymy? Beýle diýseňem onuň ýigitlik çagy edil gaçyp barýan keýgiň kölegesine meňzäp, geçip barýar. Şonda beg darygardy. Gije ukusy tutman elewlärdi, ahyry şerap dadyna ýeterdi. Ol serhoş bolýança içerde.

Bir gezek obadaky mülkünden gjäniň ýarpy çeninde ýola düşdi. Garaňky baglyga ýetiberendeböwründen «Kömek e-diň!» diýen bogulybrak çykýan zenan sesini eşitdi. Ýanyndaky üç nökeri bilen şol tapana eňdi, ýone gjä galypyrlar: ýerde biri iňñildäp ýatyrdy. Näme etmeli? Özem agyr halda. Obadaky tebibiň muny bejermäge güýji ýetermikä? Her hal şähere äkitmeli.

Tardy begiň nökeriniň biri:

– Begim, muny pyçaklapdyrlar-diýip, ýatanyň tümlükde goltugyny sermenekleşdirip durşuna aýtdy. Ganyňakýan ýerini çala-çula daňyp, ýaralyny begiňözi atyna mündürdi.

„Tardy beg támiz otagynda gyzyň yüzüne dökülip, bulasan, gije çygynyň serhoş ediji ysy gelýän, şar gara saçlaryny açdy, aýyň yüzünden bulutjyk syrylana döndi. Beg tisgindi. Aga, gözelligem tisgindirjek eken. Onda-da zenanlary diňe keýpi-sapa üçin ýaradylandyr öýdýän wagşy adamy!

Begiň pikirleniş ukyby ýiteňkirläne meňzese-de, tiz ser salmaga gurbat tapdy. Onuň pökgüje, bägül dodagynyň gany gaçykdy, ýüzi weli, edil ak mermerden ýasalan ýalydy. Gözler ebedilik ýumlan şekilli hereketsizdi, diňe çalaja galgaýan gursagy diriligine güwägeçýärdi.

Beg: «Şuňa tyg çekmäge dözen dünýäde ýeketäk wagşy adamdyr» diýip, megerem, ilkinji gezek zenanlar barada ýüregi gyýlyp, başly-barat oýlanyp bildi. Ysytmä tutýan ýaly derledi, dyzlarynyň ysgyny gaçyp aşak otyrды. Şeýle halda näçe wagt eglenenini bilmedi. Diňe biri egninden tutup yralanda huşuna aýlandy. Bu şäherde ady belli, eňegi çürüje, çokga sakgal goja tebipdi. Ol:

—Gorkma, bări bakar. Pyçak ýürekden sowa geçipdir, gan köp akansoň ysgyny ýok-diýip, däri-dermanly haltajygyny alyp gapa yöneldi.

—Saklan, goja.—Bebbirbökende tebibiňalkymyna bardy, boýnuny burup, naýynjar sorady:

—Sagalarmy?

—Meniň elim—Lukman Hekimiň elidir, beg ýigit-diýip, goja tebip arkaýyn jogap berdi. Beg onuň eline bir goşawuç rupiýa guýdy.

—Aýak üstüne galýanca gözlegin. Gadyryň bilerin.

Goja baş atdy. Hindi hyzmatkärleri özleriniň sahibleriniň 12beýle özelenişine geň galýan ýaly, aňk-taňk bolşup, gol gowşuryşyp durdylar. Tardy begolara herreldi:

—Janyňyz ýokmy, ýüzüni ýelpäň!

Gapa ýetip barýan tebip yzna öwrüldi:

— Häzir oňa rahatlyk gerek. Biriňiz garawul galyň-da beýläňiz aýrylyň-diýdi.

Tardy beg gojany ýola salmak üçin, yzysüre daş çykdy.

Gyz daňa golaý gözlerini açdy. Suw sorady. Oňa tebibiň tabşyrygy boýunça miwe suwuny berdiler. Uly guşluk tebip gelip, sargysyny täzeledi. Şeýdip birnäçe gün gatnady. Gyz özüni raslap, jaýyň içinde gezmeläp başlady. Oňa horazyň çorbasyny berýärdiler.

Goja tebip gelmesini kesdi. Tardy beg oňa eçildi: üstünde iirkilip oturmaly ýorga ýaby, altyn pul berdi.

Tardy beg äpişgeden, gapydan gyzyň hereketlerini jyklardy. Bir gezek üýtgeşik, mylaýym owaz eşitdi. Gapa baryp diň saldy. Basym tansedýän aýaklaryň dükürdisi eşidildi. Beg gapyny açyp, işikde sömelenini bilmän galdy. Gör, ol näce gözeliň aýdymyny diňläp, tansyna tomaşa edipdi. Ýone bu hili jadylaýy herekete duşmandy. Belki, onuň göwnünedir. Aslynda bu gyz adamzat dälde, peri-peýker, jadygöý bolaýmasyn? Begiňakyly beri ýerindemikä?

Ol budunyň iç yüzünden çümmükledi. Awusyny duýmady. Aý, çümmüklänem däldir, ýene çümmüklän ýaly hereket edendir. Şeýledir. Birden gyzyň hereket etmesi galyp doňdy, nazarlary sataşdy. Gyz kellesini tutup, yrgyldady, onsoň şalkyldap ýkyldy. Tardy begiň ýüregine hut iňne sünjülene döndi, jynyssyz gygyrdu. Ylgaşyp gelen hyzmatkärler ortada çalam-çasş ýatan gyzy düşekçä eltdiler, ýüzüni ýelpediler, güláp suwuny sepdiler. Garabasan ýaly hopugan Tardy beg hyzmatkäriniň birine:

—Tebibi getir-diýip buýruk berdi.

Tebip birhaýukdan haşlap geldi. Ol näsaga el degirmän, esli seretdi-de:

—Gyzym, artykmaç hereket etme, basym özüni gowy duýarsyň, şonda tans edibergin. Onsoňam, baglygyň içine, temiz howa çyk, diýip, gözlerini açyp delmurýan gyza maslahat berip gitdi.

Gyz ertesi baglyga bardy. Şakäseniň agzy ýaly açylan güllere, saryja bilbiliň saýraýsyna tomaşa etdi. Süňňune ýeňillik aralaşdy.

Tardy beg bolsa, golaýjakdaky sekide otyrdu. Ol gawun sakçysynyň säher çyglary düşen güýz ternesini ýolmaga dözmeýşi ýaly, gyzy tisgindirmekden heder edip, gymyldap bilenokdy. Gyzy synlap, gözellikden lezzet alýardy, ýone bu bagtly pursat

uzaga çekmedi. Şu pursatda weli, ol dünýe malyny bermäge taýyndy.

Gyzyň pökgüje dodagy geňsi gymyldady. Onuň näme aýdanlygy bege ýetmän galdy. Beg ýokary turmak isledi. Başarmady. Onda ysgyn-deramat ýok. Eý, perilersoltany, nazarysysow! Ýogsam, ýigidiňganyna galarsyň! Kirpikleriň perraç naýzasy kimin, ýürege çümýär.

Gyz bege tarap ýonelip, alkymyna geldi. Ýigidiň el-aýagy saňyldady. Aperin! Bu niçik ahwal?! Ol söweşlerde özünü beýle ýitirmändi. Indi garşysynda duranyň peri-peýkerdigine ikirjiňlenmedi.

—Meni halas eden sizmi?

Tardy begiň gulagynyň düýbünde eýmenç güwwüldi-galmagal döredi. Megerem, gök gübürdäp, ýyldyrym çakdy öydýän. Ol gyzyňnäme diýenligine düşünmedi. Neresse çaga kimin boýnuny naýynjar burdy.

— Yh-hym.

Gyz sowalyny gaýtalady:

—Meni halas eden sizmi?

—Ho—... Hawa—Tardy begiň bedeniniň gan aýlanmasý az salymlyk doňup, indi ýöräne döndi. Ol biraz janlanyp, ellerini owkalaşdyrды.

—Hawa, hanym, hawa.

—Ýagşylygyňzyň öwezini nädip gaýtaryp bilerin?

«Hiç zat gerek däl, hanym» diýäýmelidi, ýöne bu jogap gyzy ynjaldyrmajakdy. «Hawa, maňa durmuşa çyk» diýmelidi. Oňa begiň dili barmady, gaýtam, maňlaýyna sowuk der indi. Beýle güzel gyzyň şu mahala çenli, goç ýigidi ýokmuka? Bardyr.

Begiň ýene-de elliři saňyldady. Gyz:

—Siz násagmy?—diýip, özuniň halasgärinden haýpygelijilik bilen sorady.

«Eý, gurrumnak beg, aldyňmy paýyň? Niçezar şeýdip, galpyldap ýörjek. Çumçuk ýaly gyzyň öňünde gepläp bilmeseň, toprak başyňa.

Özi özüne şeýle gyjyt beren beg, biraz ekabyrlanyp, ýokary galdy, etini gataltdy:

—Ilkinji gezek garagöz jereni gören saýyat şu hala düşýär.

Gyz ýaňagy ikindiniň şapagyna dag başynyň ot alan ýaly bolşuna meňzäp, gyzardy, aşak bakdy. Tersine, ýigit böwedi açylan sile döndi, gursagy joşgundan dyňzap, gepläsi geldi:

—Adyňy aýtsana.

— Läle.

—Synaňa tyg çekeni bilmeýäňmi? Ýere girenem bolsa tapyp, çapym-çapyp edeýin.

—Bilemok. Onuň ýüzi perdelidi. Goňşy obadan giç öwrüldim. Ol obada nilgär tanşym bardy. Äri ýok, köp çagaly aýaldy, sazandam bilen aýdym aýdyp ýygnan pulumy şoňaberip gelýärdim. Sazandany şol baglygyň çetinde öldürdi. Men gaçdym, emma uzak gitmedim, yzymdan ýetip, pul talap etdi. Puluň ýoklugyny aýtdym, emma ynanmady. Şol bada hem at aýagynyň dükürdisi eşidildi. Men gygyrdym, soňraky waka özüňe aýandyr.

—Ýalňyz gül irde-giçde şo ýagdaýa uçrar.

Gyz jogap bermedi. Tardy beg has gylawlandy:

— Men, beg ýigit, mal-mülküm ýeterlik. Durmuşda kem zadym ýeketäklik. Sallah ýasaýaryn.—Beg guran dodagyny ýalaşdyryp, dowam etdi.—Dünýäde köp owadan, näzenin gördüm, seniň dek maraly görmedim.

Gyz yzyna öwrüldi, jaýa tarap gitdi.

Tardy beg gaýta-gaýta ýuwdundy. Hawa, Läle seniň suwjuk sözleriňe yrylar ýaly ýeňlesje gyzlaryň hilinden däl. Eýsem, ol suwjuk sözledimi? Ýok. Lälä gönükdirilen sözler edil çeşmäniň dagy ýaryp, syzylyp çykyşy kimin, kalbynyň jümmüşinden çykypdy. Ol hiç bir zenanyň öňünde beýle çynlakaý sözlemändi. Bu nämekä? Meger, söýgüdir. Hakyky söýgi çynlakaýlygy talap edýändir. Onuň ýigitlik çagynda ymyzganan söýgusi, bu döwrüň geçip barýan pursatynda oýandy, Ah, gjigen söýgi! Olam şowuna düşmän dur.

Tardy beg günüzyn bag içinde käte pikir derýasyny gulaçlap, käte köwejekläp, telbeläne meňzedi. Ol gjara çuň oýa batan Läläni tisgindirip, otagyna girdi. Sessiz-üýnsüz bilinden hanjaryny alyp, gyzyň eline tutdurdu:

— Läle hanym, ur hanjary gursagymdan, «Wah» etsem, adymyň Tardy beg bolmadıgy.

Ýylan gysymlan ýaly, titreyän Läle:

- Näme üçin, beg ýigit?–diýip, soramaga gurbat tapdy.
- Öz eliň bilen öldür. Mundan aňry sensiz ýaşap bilmerin.
- Oýlanyp gör.
- Ilkinji sapar görenimden bări oýlanyp ýörşüm.
- Tardy beg–Gyzyňsesi sandyrady, ýaňaklary al-elwan öwüsdi.
- Men gizlejek däl. Men... –Ol sakynyp, ýaýdandy.
- Aýdyber. Sözleriň ölüme barabar bolsa-da dillen. Men iki başyny deňlän adam. Baryna kaýyl.
- Men... birini söyüpdim.
- Kimi?
- Baýram hany.
- Aý, goýa?!!–Tardy beg hasratly ah çekdi, şonda gyz elindäki hanjaryny ýere gaçyrdy. Ol bege seretmäge gorkup, aşak bakdy.
- Ol aýalbaz... –Beg güňleç seslendi.
- Beýle diýme, beg. Onuň ýüregi ak gardanam pækize, söýgimi ret etdi. Selime hanymy söýyon eken.
- Şeýdiýsene...
- Şeýdip, meňem başky söýgim şowsuz gutardy. Ölmegem isledim, emma diri gezip ýörin.
- Ýok, men mundan aňry ýaşamagy başarıjak däl! Başarjak däl!–Ol otagyň içini ýaňlandyryp gygyrdy.–Menem özümi akja guş saýamok. Köp gözeliň keýpini gördüm. Adam ganyna galdyrm. Sen maňa ilkinji gezek çyn şatlygy, çyn hasraty eçildiň. Başga zatlarda niçik boljagyny bilemok, saňa weli, ýüregim päkligine galar. Nälet siňmiş söýgi, meni gör, nähili derde ulaşdyrdy.–Onuň sesi agy gatyşykly çykdy. Läläniň kalbyna zenan rehimdarlygy aralaşdy. Muny aňan Tardy beg gyzyň alkymjygyna bardy:
- Hawa, seni şu mahal ogşabam bilýän. Dadyňa hiç kim ýetmez, ýöne men seni söýýarin, Läle! – Gyz oňa jadyly nazaryny dikdi. Tardy beg bu nazaryň öňünde saklanyp bilmän galpyldady, edil gyzdymaly ýaly samrady:–Jadyly gözleriňi sow, ganyma galýaň, ezizim.–Ol birdenem güýç bilen gyzy özüne çekip, maňlaýyndan, gözlerinden ogşap başlady...
- Iki-üç gün geçenden soň olaryň toýy tutuldy.

Tardy beg öýlenenden soň, aýsy-eşretdegezdi. Daşda az görnüp, öýden çykmady. Uly-uly ummanlaryň, çal başy bulutlara direýän goja daglaryň... kenary, aňrybaşy bar. Çar pasylyňam öz möwriti, soňy gelýär, çalyşýar. Söýgi şerbeti weli, tükeniksiz, edil asman kimin çägi ýok. Bu ilki mahallar şeýledi. Tardy begin gelniň muhabbeti müdimilik bolmagam ähtimaldy. Ýöne onuň käte çuň pikire çümmegi ýigidin göwnüni dumanladýardy. Bir gezek o ýüregini bire baglap Läleden sorady:

–Belki... ol... gelmişek ýadyňa düşýändir?

–Kim, ol gelmişek?!

–Elbetde, Baýram han.

Läle durmuş guranlaryndan soň, ilkinji gezek äriniň yüzüne nazaryny gaharly dikdi. Älhepus, ol gözleri! Gaharly seredende-de owadan!! Kirpikler öňküsi ýaly, jelladyňoky!

Oniki süňhi gowşan ýigit aşak bakdy. Gelni aglamjyrap gepledı, şonda begin göwnüne asman-zemin titräne döndi:

–Ol «meni söýmändi» diýip aýdypdym. Indikiň gybatkeş zenanyň gürrüňine meňzeýä.

–Onda ne käte ýüzüň salyk, pikire çümýäň?

–Gönümden geleýinmi?

–Hawa, ezizim.

Läleniň yüzünden gahar perdesi bulut ýaly syryldy. Aýgytly görnüşegeçdi:

–Aýdym aýdyp, halka lezzet beresim gelýä.

–Indi sen ykmanda däl-de, begin gelnisiň. Onsoň, nädip, garamaýaklaryň öňüne çykjak?

– Gördüňmi? Diýmek, men erkinligimi ýitirdim. Çölde gezen erkana jereniň tora düşendäki halyny göz öňüne getir.

Tardybeg: «Erkinlik–bu bahana, esasy zatdurmuşyňgowulygy. Jennetde-de şunuňky ýaly aýsy-eşret tapylmaz. Eýsem, bir döwüm çöregini zordan tapýanlaryň arasynda aýdym aýtmakda näme lezzet, erkinlik bar? Ynha, köşk ýaly jaý, aýdyber, aýdymyň»–diýip, özüce pikirlenip, heserlendi.

Ol birki günden obadaky mülküne gitdi. Gezelenç etse, kalbyna çöken gabanjaňlyk dumany aýrylar öýtdi, emma bu-da paşmady. Gaýtam, beterledi. Atyny gara der edip, çapdyryp, günorta golaý öwrülip geldi. Görse, Läle, şol öňküsi ýaly, çuň pikire

batyp, penjirä bakyp dur.

Beg uludan dem alyp, biraz ynjaldy. Ol Läläni soňra sähel şygyrddydan, şemaldanam gabanyp ugrady. Irkiler weli, gözlerini ýalpa açar. Göwnüne penjire kakylan ýalydyr. Daş çykar. Diňsalar. Baglaryň içine aýlanar. Göze görnen üýtgeşik zat ýokdur. Beg gijesine şahsy saklawyny-da artdyrdy.

Onuň işdäsi-de kemeldi. Muny goja hindi aşpezem bilyärdi. Begiň birmahalky dolmuş ýaňaklary içine çöküp, haýbatly murty sallandy, garayagyz ýüzi suwy ýetmedik gawunyň ýapraklary kimin sargylt kakyp, süllerdi. Begiň göz-gülüban haly Läleniňde ýüregini ezdi. Herzal, bu onuň ömürlik ýanýoldaşydy. Özem perwana, Läle üçin, oda urmaga taýyn.

Gelni haýpygelijilik bilen sorady:

–Saňa näme bolýa?

–Dermanymy tapyp berermiň?

– Guşyň süýduni isleseňem.

Ol gelnini bagryna basdy. Şundan soň esli gün ynjalyp gezdi, emma egriligine ösen gamşy göneltmek kime başardypdyr?! Onuň gabanjaňlyk damary ýene tyrsyldap ugrady. Meýlishanalara gatnady, şerap içdi, derdi egsilmedi. Begiň öňünde gara dag keserip durdy. Şony düýp-teýkary bilen ýok etmelidi. Onsoň Läle, näzenin Läle ýaz güli kimin açylar. Elbetde, ol gara dag-Baýram handy. Ony nädip gümlemeli? Beg köp kelle döwdi, uşlybyň ujyny tapyp bilmedi. Şeýle günleriň birinde doganlar Kamran mürze bilen Askar mürzä gabat geldi. Bular dürli bahana tapyp, Humaýunyň Bengal ýörişine gitmändiler. Beg onuň-da sebäbinı bilyärdi. Doganlar Baýram hanyň Gandagara häkim bellenmegine närazydylar. Häkimlikden birden biri tamakindi. Gözlerinde oky bolsa, Baýram hany urjakdylar.

–A-ow, beg ýigit, asyl dirimiň?-diýip, Kamran mürze ilki habar gatdy. – Görneňok-la ?

– Iňňä sapaýmaly bolup, horlanypdyr-diýip, Askar mürze-de sugsurdy.

Tardy beg zoraýakdan ýylgyrdy, soňra uludan dem aldy. Doganlaryň ikisem birden:

–Ýigit, bir agyr derdiň-ä bar, aýt, belki, goldawymyz deger-diýdiler.

Tardy beg daş-töweregine ýalt-ýult etdi. Baglygyň içinde jürküldeýän guşlardan başga ses-seda, gara-gura ýokdy. İç döküşmege amatly pursatdy. Ol ahmyrly halda başyny ýaýkap, hyrcyny dişledi. Doganlaryň bilesigelijiliği artyp, ileri-ileri omzadylar.

– Gandagary küýseýän.

Doganlar geňirgenip biri-biriniň yüzüne seretdiler-de:

– Deli Gandagardan kemmi eýsem? –diýdiler.

– Aý, Gandagarbaý ülkedi.

– Onda ne taşlap gaýtdyň?

– Gelmişek şähere sygdyrmadı.

– Sebäbinem aýt.

– Ýeke özi baýamak isleýändir.

Doganlar temegini gymyldadyşyp ýere bakdylar. Beg olaryň damaryny ýene gyjyklady:

– Şony gümläp bilsek, barymyzyň bähbidimiz bolardy. Kesewimizi topraga dürtsegem, gógerip miweberer.

– Ony açık hereket edip gülemek başartmaz. Bilnäýsek, patşa «doganymyz» diýip bizem sylap goýmaz. Kellämizialar – Hamran mürze Askar mürzä änetdi. Ol makullaýjylyk bilen baş atdy.

Tardy beg:

– Ony bilyän-diýip, pyşyrdap diýen ýaly gepläp, Baýramy öldürmek baradaky planyny düşündirdi. Şeýdip üçlerbir çukura tüýkürdiler.

Şu maslahatdan ep-esli mahal geçen den soň, Gandagaryň bazaryndan odur-budur almaga baran Baýram hanyň aşpezini çeträkdäki baglykda ikindinara öli tapdylar. Bu habar şol bada şähere doldy:

– Çöp sypjyran ýerem ýokmuş.

– Öň tutgaý keselem bolmaly däl onuň. Gulanalma sagmyş.

– Baýram han gaty dergazap bolupmyş diýýärler.

Salyh Nyýazy ýassy çemesi şäheriň iň ökde tebibini Baýram hanyňöýüne getirdi. Ony öli aşpeziň ýatan otagna eltdi:

– Sakgaldaş, şü älini mazaly barla. Munuň ölmeginiň sebäbin anykla-diýip, aşpeziň öz ajalyna ölmänligine müňkürlik edýänligini gizläbem durmadı.

Tebip kän sypap-sermeneklemedi, sebäbi öliniň endamynda

dyrnaçaklanan yzam bildirenokdy. Ol diňe alkymyna siňe-siňe seretdi-de:

—Yürek agyrysy bardymy?—diýdi.

—Ýok, juda sagatadamdy-diýip, Baýram han sesinisandyradyp jogap berdi.

—Onda çaklaýym dogry. Bu pahyry bogup öldürüpdirler. Alkymynda az-kem gök tegmiller bar.

Tebibi ugratdylar. Salyh Nyýazy:

—Oglum, saňa bir erbetçiligiň ediljek bolunýanlygyny ýüregim syzýa-diýdi.

—Özümem aňýan—Baýramyň gysgajyk jogabyndan soň, Salyh Nyýazy gaýtmak üçin hoşlaşdy, ýene:

— Täzeaszpez aljak bolanyňda maňa geňeşgin, oglum-diýip aladaly aýtdy.

Ertesi aşsam Baýram han Salyh Nyýazy bilen gümür-ýamyr edip otyrka hyzmatkäri bir goja hindiniň ony görmek isleýänligini duýdurdy. Baýram han:

—Getiriň!—diýip. söhbetdeşiniň yüzünü köpmanyly gözledi. Goja hindi içeri girenden bükülip, tagzym etdi, hal-ahwal soraşdy.

Baýram han:

—Geçiberiň, atam-diýip törden ýer görkezdi.

—Siziň gapyňzyň şu ýerinden orun tapmagam biz üçin uly sylagdyr—Goja hindi išikde çommalyp oturdy-da, töweregine gorkuly ýaltyldady.

—Arz-halyň aýdyber, atam.

—Aýtjak weli...—Goja töweregine ýene ýalt-ýult etdi.—Ikiçäk bolsak...

—Bu-da, özüň kimin perişde meňzeş pákize ýaşuly. Çekinme-de. Sözläber-diýip. Baýram han Salyh Nyýaza ümläp aýtdy.

—Men perişde meňzeş pákizedäl.—Hindiniň gödek jogaby oturanlaryň ýüregini gozgalaňa saldy. Olar alasarmyk ýagdaýda biri-biriniň yüzünü gözlediler. Salyh Nyýazy:

—Sakgaldaş gönülesene-diýdi.—Gorkma, onsoňam sen şäher häkiminiň gaşynda otyrsyň.

—Ony bilyän—Hindiniň ýüregi biraz düşüşdi.—Aýtsam şeýle. Meni Deliden Gandagara Tardy begýollady. Ýanynda ýene-deiki ýigit bardy, olary tanamadym. Maňa tabşyrylan ýumuş agyr. Baýram

hanyň aşpezi bolup, işe ýerleşip, onuň naharyna zäher gatyp öldürmelidim. Şuny berjaý etsem, uçmahyň şu dünýädeki eşreti garaşýardы. Delide-de köp pikirlendim: «Bu syry açanlaryndan soň, etmesem barybir, meniňki ölümdir. Başga birine tabsyryp, Baýram hanam heläk ederler». Onsoň öldürmäge söz beren bolup, gylyny gymyldatman aýtmagy ýüregime düwdüm. Şeýtmege Baýrama bolan söýgim mejbur etdi. Meniň iki sany aňtawçym bar. Öňki aşpeziňizi şolar bogup öldürdiler, aňýansyňz, deregine işe ýerleşmelidim. Olar meni ýekeje ädimem sypdyrmadylar, ýogsam, aşpez pahyry öldürmäňkäler habar etmelidim. Häzirem aňtawçylar «Baýram hanyňagzyny ysgap gor, aşpez işe alýarmy ýa-da ýok» diýip, goýberdiler. Özleri şu tögereklerde köwejekleşip ýörendirler...

Ara ýowuz dymışlyk düşdi. Birhaýukdan soň, Salyh Nyýazy:

–Sakgaldaş, sen perişdedenem pákize ekeniň-diýdi.

Ter sakgaly titreyän Baýram han elini çarpsy. Hyzmatkär gapydan göründi. Häkim gysgaça buýruk berdi:

– Jamaly getir.

Mahal geçmäňkä. Jamal geldi. Baýram han buýrugy oňa-da keltece berdi:

– Şu tögereklerde iki sany del adam bolmaly. Tutup, gös-göni bäri getir.

Jamal ylgaşlap gitdi. Goja hindi:

– Indi men näderin? Yza dolanmaga ýol ýok. Öňem Şankarlaryň tohumyny Şer şa gyryp tüketdi-diýip, Baýramyň ýüzüne soragly nazaryny dikdi. «Şankar» sözünü eşiiden Baýram han gulaklarynyň eşidişine ynanman:

– Kimiň tohumyny?.. diýip, ilerräk süýşdi.

–Şankarlaryň. Maňa Gülbeden Şankar diýýärler. Delide inim bardy. Ol tütjar sethdi. Özem husyt. Altyny öz janyndanam şirin görýärdi. Şolam başyna ýetdi.

– 0,niçik?

–Şer şa gizlän altynyny soranda bermedi. Olam tohum-tijine çenli gyrdy. Maňa gizlenmek başartdy. Men bir gezek agyr syrkawladym. Aýalym pul kömegini sorap baranda kowup goýberipdir. Şondan soň, gapysyndan barman ýördüm. Aý, öňem kän sekmezdim. Ynha, şey-le. Hawa, meniň önlgäm bolmady.

Ýaşym altmyşa ýetipdi. Aýalym iňirdäp goýmady: «Iniňebar, öýkeläp ýörme. Her näme diýseňem doganyňdyr, ol. Ogullyk sora ondan». Onuň Kalýanmal Şankar diýen dogumly oglu bardy. Şony soradym. Ol ilki geplemedi. soň:—Çöregiňi zordan tapýan halyňa, oglu nämäne gerek-diýip, ýüzümi alyp goýberdi. Gülbeden Şankar maşgala syryny açanyna ökünýän ýaly ýygryldy, şonda onuňdzylary gulagyndan geçerledi.

Birbada ähli gahar-gazabyny unudan Baýram:

—Atam, Kalýanmal Şankardiri— diýip, ýuwaşja aýdyp goýberdi.

—Gaýtala, oglum!

—Kalýanmal Şankar diri.

—Agzyňa bal, oglum. Nirede ol?

—Soradym, aýtmady. Öz-ä obalara gitmege göwünlidi.

Goja turuberdi.

—Atam ugur hanjak?

—Elbetde, Kalýanmaly gözlejek. Goý, Tardybegyzarlasayzarlabersin meni.

—Bu gije myhmanym bol. Belki, kömek gerekdir. Pikirlen-de,aýt! Goja weli, eýyäm daşardady, yzysüre-de hykgylsy esidildi. Baýram han bilen Salyh Nyýazy jaýdan çykanlarynda gursagyna çümen pyçagyň sapyny gysymlap ýykylan Gülbeden Şankary gördüler. Howlynyň içinde kebzесine peýkam çümen ýene iki pyýada gana bulaşyp ýatyrdy. Aňyrdan gelen Jamal ýuwdunypyuwdunyp gepledı:

— Bu nejisiň uzynynyň ädiginde pyçagy bar eken. Gojany görinden zyňdy. Menem almytyny berdim. Arman, ädigin barlamak küýüme gelmändir.

Ah, Jamal, Jamal! Baýram hana gulluk eden wagtyň içinde ilkinji gezek gowşaklyk goýberipsiň. Bularyň jezasyny her mahalam bermek bolýardy. Howlugypsyň. Entek anyklamaly zatlar bardy. Eýsem, Tardy begiň ýanyndaky şol iki ýigit kimkä? Belki, Kamran mürze bilen Askar mürzedir? Hany delilnama? Beg, ýöne-möne adamlara syryny ynanmaz.

Baýram han bolan wakany patyşa ýazmagy ýüregine pugta düwüp, «bulary näderis?»diýen manyda Salyh Nyýazynyň yüzüne änetdi.

Goja:

—Şäher ilaty oýanmanka ölüleri mazarçylykda jaýlasynlar.

Ýogsam, dowulçylar her hili gürrüň ýaýradarlar, bu at-abraýyňa çirkýetirer- diýip maslahat berdi.

Gojanyň aýdyşy ýaly edildi. Baýram han Humaýuna hat ýazmaga ýetişmedi. Ertesi, giç öýle mahaly patyşanyňkämilllik ýaşyna ýetmedik ogly şazada Akbary garşylady.

Humaýun Bengal ýörişiniň şowly tamamlanandygyny, basym ýeňiş dabarasyna çagyraqjakdygyny, şeýle-de ogly Akbara atalyk edip belleyänligini gysgajyk ýazypdyr. Patyşanyň mirasdüşer ogluna atalyk bellemegi onuň Baýrama bolan ynanjyny berkidýärdi. Munuň Baýramyň hem-de Humaýunyň duşmanlarynyň içinden gan geçirjekligi görnüp durdy.

GANDAGARDAKY SOŇKY GÜNLER

Baýram han serhowzuň ýanyndaky sekiniň üstünde çuň pikire batyp oturyşyna Selimäniň assa basyp ýanyna gelenliginem aňşyrmadı. Gelni elini onuň egninde goýdy. Baýram han tisginjiredi. Şu ýerde-de Selimeonybimazaedenligeökündi. Oldaň atynça-da uklap bilmedi. Ýazdy. Bozdy. Ýene-de ýazdy. Töweregi kagyzdan üýşmeklendi, emma şygyr döremedi. Ýogsam, täzedüzen goşgularyny ilkinji gezek köplenç, gelnine okap berýärdi. Häzir şahyryň gijeki dörän pikirleri çugdumlajak bolmaklygy gaty ähtimal, ýöne indi giçdi. Eri ukusyzlykdan gyzaran gözlerini güldürmäge çalyşýar.

– Päsgel beren däldirin herne?

–Hiýem, sen maňa päsgel berermiň? Ylhamym, dünýädäki herne barym, säheriň güllere peşgeş beren dür monjuyg, gözlerimiň röwşeni...

–Boldy, besdir– Gelni onuňagzyna elini goýup, yzyna çekdi. Baýram göçgünli gepledii:

–Aýak tozuňa paýandaz, gulluk patyşahy älem.

Selime bir enaýy ýylgyrjaklady. Bagyň gözelligi on esse artan ýaly boldy.

–Yaňky tarypnamalaryny ilkinji duşuşykda-ha tapmandyň. Indi aýtmagam birhili gelşenok.

– Çyn güller müdimidir, solmaz. Onsoňtarypnamany her haçan eçilseňem gelişmän durmaz.

—Şeýlemi?

—Şeýle.

Ikisem wakyrdasyp gülüsdiler. Bularyňsesine golaýjakdaky bagyň ýapraklary gymyldasyp gitdi.

Baýram başky göçgünliliği bilen dowam etdi:

—Ilkinji gezek magşugyna muhabbet sözlerini aýdyp bilyän ýigit tüýs gaýratlydyr. Edil söweşdeki ýaly edermenlige barabardyr.

Gyz—bu apat ahyry!

—Gyza söýgi sözlerini aýtmak edermenlige barabar-ow? Şeýle-mi?

—Eşitdiň-ä, munuň şeyledigini.

—Hak gürrüň. Seniň iň edermen nökeriň biri muhabbet sözünü aýdyp bilmän kösenip ýör.

—Kim ol?

—Duýaňokmy?

—Ýok.

—Şahyrlar juda duýgur diýýärler welin, ýalanmyka?

—Çyndyr.

—Onda nä gabak astyndaky gumrular yoreňok?

Baýram gaşlaryny bürüşdirip, ýerebakdy. Bolmady. Allajanlarym kimkä olar?

—Bilmeliňmi?

—Hawa.

—Jamal-da.

— Aý, goýa!

— Çynym.

— Jamal Gülnäzi söýýär.

— Näbilýän?

— Gözler pynhan syry ýürekden öñinçääýdýarlar. Ony bilmek üçin şahyr bolmagam hökman dol.

Baýram han ýene aşak bakyp, başyny galdyrdy, Selimäniň gözlerine tiňkesini dikdi:

— Indi biz näme etmeli?

—Olary jübütlemeli.

—Belki, özleri dil ýarar.

—Aýtdyň-a, ýigide muhabbet sözünü...

—Dogry, dogry!—Baýram gelniniň sözünü böldi.

Selime şundan wagt geçmäňkä, çemini tapyp, Gülnaze Jamala

durmusa çykarjakdyklaryny ýaňzytdy. Gyz ilki eginlerini silkip-silkip aglady. Eýsem näme? Gyzlyk döwri ömrüň iň güzel çagy ahyry!

Ol köšeşensoň, gyzaryp:

– Baýram agam biler-diýdi.

Jamala Baýramyň özi aýtdy. Ýigit:

– Özüňbilyäň, men bir garyp nöker-diýdi.

Ýaşlaryň toýuny Baýramyň özi tutdy.

Baýram han häzir Gandagardan uzakda, mawy köljagazyňbaşynda. Kölüň suwy dup-dury, hut ýüzüň görünýär. Özem asuda. Onuň rahatlyny bozmaga dözmeýän ýaly, iki-üç sany guşjagaz suwa gyratlaýarda kakman, ýokarrak galyp, gaýmalaşýarlar.

Baýram hanyň ýanynda ýene-de biri dur. Ol şazada Akbar.

AslyndaBaýram şu oglany gezelenje alyp gaýdypdy.

Şazada misli oýna gyzygan çaga ýaly kölüňorta çeninden golaýrak gelen guşlara sary peýkamyny çenedi. Muny gören Baýram:

– Guşlary atma!-diýip, tutugrak gepledı.

– Näme üçin, han babam?-Oglanyň ýüzünde närazylyk alamaty göründi.

– Guşlar kölüň gelşigi. Eger olary öldürseň, kölüňsu mahalky gözelligi aýrylar. Şeýle-de guşlar çagalaryň dostudyr. Olar adama, ekine zyýan berýän mör-möjekleri ýok edýärler.

– Onda men näme ataýyn?

Oglanda agyn Baburlaryň gany bardy. Hökman janly-jandary gana boýap gezmeli? Ertirem bökjekläp ýören keýik owlagyny atyp öldürdi.

Baýram han özüniň terbiýeleýänini başdan-aýak synlady. Humaýuna çalymdaş: akmeňiz, inçemik, boýy ortadan sähel uzyn. Ol henizem atalygyna soragly bakýar. Muňa hökman jogap bermelidi:

– Gargalary atyber.

– Olar guş dälmi näme?

– Dogry. Men saňa gabak oýnunda atmagy öwrederin.

Şazadanyň hereketleri çaganyňka meňzemeýärdi. Az okaýardy, harby tilsimlere höwesekdi.

– Aýtsana, han babam, siz atamyň ýorişlerine gatnaşdyňyzmy?

—Hawa.

—Edermen Babur şanyň ýörişleri barada gür bersene.

— «Oglan howlugar, tudana wagtynda bişer»diýýä biziň türkmenler. Entek howlukma.

—Sıztürkmenmi?

— Türkmen.

— Ýer-ýurduň nirede?

—Gaty uzakda.— Şazada oňa soragly nazaryny dikdi. Baýram han ol gözlerden: «Ýurduňa gitmän, bu ýerlerde näme ygyp ýörsüň» diýen manyny okady. Belki, göwnünedir. Şazadanyňentek ol zatlary diýerden başy ýaş. Barybir, şazadanyň soragly bakýan nazary onuň ýüregini mynçgalady.

Birötegçi ak bulutjyk duýdansyzlykda kölüň üstüne şibirdedi. Kölüşasudalygybozuldy, onuň yüzünde düwnejiklertowsup-towsup gidýärdi. Haýran galmaly, köle bu görnüşem gelşipdur.

Baýram hanasmandaky bulutjyga nazarsaldy: «Ikimiziňkbalymyzda çalymdaşlyk bar. Hany, belli bir ýurduň- mesgeniň? Gör, nirelerden gelip, nur dökýärssiň?»

Akbaryň şadyýan gygyryp, şapadaňlap gitmegi onuň pikiriniň arasyň üzdi. Şu mahal, biygytyýar Baýramyň çagalygy ýadynadüşdi. Ýylgyrdy. «Her näme diýseňem, ol heniz çagadyr» diýip, şazadanyň ulalmaga howlugyp, basybalyjynyň ysy gelip duran hereketlerinden howatyrlanýan Baýram süýjılıkbilen gözlerini sözüp, pikir ýüwürtdi. «Elbetde, ony molla biçiwli terbiýelemeli däl. Ýöne şindikden beýik ýörişleri arzuw edýän şazadadan geljekde asyllly hökümdar çykarmyka? Onuň kalbyna rehimdarlyk duýgusyny guýmaly. Goý, halka ezýet bermesin. Şonuň üçin, guşlary atdyrmanlygyndan başlaýsy dogry. Eýsem, rehimdar patyşa döwleti dolandyryp bilermi? Bilmez».

Baýram han töwersgine ýalt-ýult etdi. Onuň gulagyna Muhammet Babur şanyňowazy ildi öydýän. «Wah, Babur şa, timuriler neslinde gaýtalanmajak ajaýyp şahyr, arman, gazaply hökümdardy».

Baýram han ýene daş-töweregine ýaltyldady. Munuň dosty Humaýunyň sesi bolmagy ähtimal. Hawa, şoldur. «Ah, dostum, şa bolmankaň, sende rehim-şepagat bardy. Indi näme? Bengala gan çaykadyň. Bütin Owganystan, Hindistan goluň astynda ahyry.

Mundan buýana şo hili ýorişleri dowam etseň, biziň ýolumyz aýrylyşar. Belki, dost bolup sataşyp, duşmanlar şekilinde aýrylyşmagymyzam mümkün».

Baýram han bu pikirini patyşanyň ýeňiş dabarasyna baranda aýtmagy pugta ýüregine düwdi.

Şibirdi diňipdir. Biraz ýuwkalan ötegçi bulutjyk ho-olha gözden ýitip barýar. Ýakalardaky egrem-bugramja joýajyklardan akan suw köljagaza ýetmäge howlugýan ýaly towlanyp-towlanyp aşağı çaslyja eňyär.

Az-kem ezilen Baýram han dynç almak üçin çadyryna gönükdı. Ol düşükde gyşaryp, sarsman uklady. Ikindinara ony Jamal oýardy, şol bada-da gapyda ýer bagyrtlap ýatan eleşan ýagdaýdaky çapara gözidüşdi:

– Náme habar??

– Bir çemçe ganymy geç.—Süňni erbetligi syzan Baýram han çaparyň habaryny bilmäge howlugyp, oňa azm urdy:—Gep çagalatma, tiz aýt!

Çapar maňlaýyny ýere goýdy:

—Onuň aly hezretleri Humaýun şa... – Ol sakyndy. Ýüregi agzyndan çykara gelen Baýram han laňña ýokary galды:

—Tiz bol!!!

— ...Duýdansyzlykda öldi..

Baýram özünü lampa aşak goýberdi.

Haýp! Ol entek ýaşdy. Bary-ýogy kyrk sekiz ýaş. Kakasy Muhammet Babur şa-da kyrk ýedisinde ýogalypdy.

Haýyp, dostum, haýyp!!

Baýram han ýüzünü güpjegeberdi.

(dowamy bar)... Taryhy proza